

'allo 'allo eller varulvar?

Nazisterna runt Sveriges (inte särskilt) hemliga armé.

Mats Deland

Vid sextiden på kvällen den 9 maj 1952 sänkte den svenska säkerhetspolisen en finkalibrig borr genom taket till förre finlandsfrivillige Otto Hallbergs lägenhet på Jämbrogatan i Uppsala. Såväl Hallberg som polismannen Karl Bernhard Eriksson, vilken var på besök, reagerade med en viss förvåning när murbruk föll ner på golvet i vardagsrummet där de satt och samtalade, och Hallberg ska ha låtit undslippa sig något om en bekant som brukar ställa till sattyg. Ingen av dem lär enligt uppgift ha misstänkt att säkerhetspolisen låg bakom det hela.ⁱ Hålet som därvid uppstod var emellertid avsett för den avlyssning, som en vecka senare ledde till gripandet av samme Hallberg.ⁱⁱ Efter ytterligare några turer frikändes han året efter från ett åtal enligt strafflagen 9:7, olovlig kårverksamhet, vid både rådhusrätten i Uppsala och Svea Hovrätt. Domstolshandlingarna lades under sekretess, men släpptes 1988.ⁱⁱⁱ Av dessa att döma skulle Hallberg snarare än en väpnad kår, ha lett en omständligt organiserad diskussionsklubb, vilken enligt en komplicerad ordning utbretts över de flesta av Sveriges län.^{iv}

Frikändes gjorde till slut även den italienske premiärministern, kristdemokraten Giulio Andreotti, som den 3 augusti 1990 bekräftade att Italien deltagit i ett hemligt nätverk av väpnade grupper, avsedda att garantera fortsatt motstånd i händelse av en sovjetisk ockupation och inte minst – detta var den omdiskuterade och än hemligare ”andra uppgiften” – att inget av de berörda länderna heller skulle bli föremål för kommunistiskt övertagande på annat sätt, eller ens kommunistiskt

inflytande genom allmänna val.^v Den skandal som under de följande åren rullades upp avslöjade omfattande kopplingar både till maffian och den högerextremistiska katolska logen P2, och därigenom även till den blodiga fascistiska terror – ”spänningens strategi” – som härjat Italien mellan 1969 och 1987. P2-ledaren och förre Waffen-SS-soldaten Licio Gelli hade hösten 1969 till och med fått den dåvarande NATO-chefen, vietnamgeneralen Haigs godkännande att rekrytera 400 högt uppsatta italienska och NATO-officerare till sin loge.^{vi} Priset blev högt. Även om det italienska sjuttioalet är mest känt som vänsterterrorismens årtionde, var det bara 75 av 491 dödsoffer som föll offer för de Röda Brigaderna och andra vänstergrupper. I övriga fall var det högerextrema terrorister som stod för mordandet och den statliga inblandningen genom säkerhetstjänsten SID och ”det andra SID”, det vill säga den hemliga arméns underrättelseavdelning, framstod allt klarare i en följd av rättegångar under 1990-talet och det tidiga 2000-talet.^{vii} En del av de skyldiga högerextremisterna sattes till slut i fängelse, men hur högt konspirationen nått är ännu inte klart. Den italienska hemliga armen, ”Gladio” (svärdet) var en del av ett nätverk som sträckte sig över hela Europa (och i förlängningen, över hela den fria världen). Den svenska avdelningen var en del av det nätverket, möjligen en passiv del, men det finns källor som menar att de svenska representanterna var aktiva deltagare, som alltså direkt påverkade beslutsfattandet.^{viii}

I det här kapitlet ska jag teckna en bakgrund till hur det svenska nätverket bildades, och vilka det var som bildade det. Eftersom det handlar om en hemlig verksamhet, finns det ganska lite material bevarat. En del av det material som finns är dessutom fortfarande hemligt, och de tidiga deltagarna är med få undantag döda.

Framställningen kommer därför att bli ofullständig, men jag kommer att ställa frågan om det svenska nätverket hade kunnat utvecklas till den mördarmaskin och det hot mot demokratin som dess italienska motsvarighet framstår som.

NATOs hemliga arméer

Tage Erlanders studentkamrat Thede Palm, som efter kriget blev chef

för den strängt hemliga svenska underrättelsetjänsten, nåddes redan 1946 av amerikanska propåer att bilda hemliga och irreguljära förband. I samband med den borgerliga regeringens tillträde 1991, skrev han på Carl Bildts och försvarsminister Anders Björcks uppmaning en redogörelse för sin verksamhet, där bland annat den episoden förekommer:

Håkan, ej rätta namnet, var reservofficer. Han tycks ha träffat mig under kriget, något som jag inte kom ihåg. Han sökte mig möjligen 1946, möjligen året därpå. Han hade under en resa träffat en amerikan. Han hade blivit uppsökt av denne och någon annan och de ville anställa honom för att i Sverige bygga upp en form av motståndsrörelse. Det gällde att i Sverige – som förutsattes – som en självklar sak, skulle bli besatt av ryssarna – ha ett nät av förbindelser för att ta hand om amerikanska flygare som skjutits ned över svenskt område, att hjälpa dem att komma undan ryssarna och att skicka dem tillbaka västerut. Kanske skulle Norge räcka. Håkan insåg väl svårigheterna men han menade att detta var en rättfärdig sak och han var villig att försöka. Detta var första gången jag hörde talas om detta system, som det amerikanska flyget satte mycket högt på sin önskelista, när det gällde förberedelser för ett krig.^{ix}

Exakt vid vilken tidpunkt historien om de hemliga arméerna egentligen började beror på hur man räknar. Ett möjligt datum är den tredje december 1944, när den brittiskstödda högermilisen LOK, även kallad ”hellenistiska attackstyrkan”, massakrerade en kommunistledd demonstration mot den brittiska närvaron i Grekland. Massakern lämnade 25 döda och 148 sårade, varav åtskilliga barn. Förstärkta med tidigare kollaboratörer deltog LOK sedan i det grekiska inbördeskriget. Gruppen hade bildats av britterna under hösten 1944 som motvikt till den kommunistledda gerillan ELAS, eftersom kommunisternas framgångsrika insats för att jaga ut de tyska ockupanterna kunde ge dem ett för britterna ovälkommet inflytande över det framtida Grekland. Den fungerade därefter som en underjordisk väpnad struktur som slutligen, med amerikansk hjälp, störtade en socialdemokratisk regering i militärkuppen 1967.^x Styrkan stod under femtio- och sextiotalen under NATO-högkvarterets direkta kommando.

Ett annat möjligt datum är den 18 juli 1948, när USAs nationella säkerhetsråd beslutade om resolution NSC 10/2, som bland annat tog upp:

Subversion riktad mot fientliga stater, inklusive understöd av underjordiska motståndorganisationer, gerillarörelser och flykthjälpsorganisationer, liksom stöd till inhemska antikommunistiska krafter i hotade länder i den Fria världen.^{xi}

Resolutionen är en provkarta på metoder som under kriget använts av commandostyrkorna från brittiska SOE och amerikanska OSS, men tar även upp metoder, exempelvis förgiftning av vattenförråd, som närmast hämtats från de hänsynslösa på striderna på östfronten. Detta är ingen slump, utan återspeglar det faktum att både briter och amerikaner efter den tyska kapituleringen börjat bygga upp hemliga specialstyrkor sammansatta av veteraner från de besegrade tyska arméerna. Liksom under den nazistiska ockupationen utgjordes fotfolket, de beväpnade grupperna, huvudsakligen av tidigare kollaboratörer och veteraner från mer eller mindre frivilligt värvade Waffen-SS-divisioner, medan tyska experter i första hand värvas till den nya underrättelsetjänst som riktades mot Sovjetunionen och dess nya vasallstater. Briter, amerikaner och även svenskar understödde en bit in på femtiotalet ett lågintensivt gerillakrig i Baltikum, Polen och de polska områden som införlivats i sovjetrepubliken Ukraina. Det var naturligtvis inte meningen att samma metoder skulle användas i hotade västdemokratier, men i och med bildandet av motståndsceller avsedda att träda i aktion i händelse av sovjetisk attack kom taktiska överväganden som ursprungligen uppstått inom ramen för det nazistiska förintelsekriget mot Sovjetunionen att introduceras även i de västliga underrättelsetjänsternas arsenal.^{xii}

I flera länder, bland dem Norge och Sverige, började hemliga motståndsgupper organiseras direkt efter kriget. Medan det i Norge och exempelvis Frankrike självklart var de antikommunistiska delarna av den motståndsrörelse som bekämpat nazisterna som utgjorde den hemliga arméns kärna, var situationen i de besegrade axelmakterna, liksom i neutrala länder som Sverige, betydligt mer komplicerad. I

Tyskland, Italien och Finland kom kärnan i rörelsen av naturliga skäl att utgöras av grupper som tidigare demonstrerat sin lojalitet med Hitlers välde, däribland krigsförbrytare som Klaus Barbie och Karl Wolff. Eftersom systemet dessutom byggdes upp under maximal hemlighetsfullhet enligt en ”måste veta” (*need-to-know*)-princip sattes både den politiska och så småningom, av allt att döma, även den militära kontrollen ur spel. Kunskapen om de nya enheterna behölls inom en mycket begränsad krets, där den politiska makten kom att behandla saken med i bästa fall ett förstrött intresse. Grupperna byggdes upp enligt cellprincipen, där varje medlem bara kände sitt närmaste befäl och eventuellt en handfull underlydande. När nätverken sedan löpte samman i Allied Clandestine Committee och Clandestine Committee of the Western Union, och från 1951 i NATOs Clandestine Planning Committee, var det omöjligt att veta exakt vad det var de dekorerade generalerna och noggrannt utvalda politikerna egentligen förde befäl över.^{xiii}

Det tycks ha existerat en överenskommelse mellan briter och US-amerikaner, som innebar att briterna hade det huvudsakliga ansvaret för koordineringen av enheterna i Frankrike, Belgien, Nederländerna, Portugal och Norge, medan CIA hade huvudansvaret för resten av Europa, inklusive Sverige och Finland.^{xiv} Den allra första resolutionen från det US-amerikanska säkerhetsrådet fokuserade på Italien, och konstaterade att den svaga regeringen där utmanades av ett starkt kommunistiskt parti. En dryg månad senare, 19 december 1947, beslöts den första av de resolutioner som behandlade hemliga aktiviteter i vänligt inställda länder. De åtgärder, huvudsakligen fredliga, som genomfördes av CIA enligt NSC 4-A i Italien var framgångsrika och den direkta bakgrunden till den redan nämnda NSC 10/2.

Första gången stay behind-grupperna nämndes i den offentliga debatten i väst (de var då sedan åtminstone tio år tillbaka infiltrerade av den sovjetiska underrättelsetjänsten, efter läckor i brittiska MI6) var i den förre CIA-chefen William Colbys memoarer *Honorable Men*, publicerade 1978 i ett försök att rädda CIAs anseende efter avslöjanden om dödsckvadroner i Vietnam. Colby hade under andra världskrigets

sista månad ägnat sig åt järnvägssabotage i Norge, och då varit inblandad i mord på tyska krigsfångar.^{xv} Den bakgrunden ansågs tillräcklig för att han 1951 skulle utses till ansvarig för CIAs avdelning för okonventionell krigföring, (*Office of Policy Coordination*, OPC), vid ambassaden i Stockholm. Colby betonade att i de länder, läs Sverige och Finland, som inte var allierade med NATO måste ”CIA göra jobbet själva eller med, i bästa fall, 'inofficiell' lokal hjälp. Det berodde på att dessa regeringars politik hindrade dem från att samarbeta med NATO, och varje avslöjande skulle föranleda omedelbara protester från den lokala kommunistiska pressen, sovjetiska diplomater och lojala skandinaver som hoppades att neutralitet eller alliansfrihet skulle låta dem undkomma ett tredje världskrig oskadda.”^{xvi} Som Colbys biograf John Prados påpekar, var hans uppdrag i minst lika hög grad att koordinera rekryteringen av jägarsoldater för expeditionerna till den baltiska kusten. Precis som han där kunde använda sig av en redan existerande motståndsrörelse – delvis uppbyggd på basen av tidigare tyska stay behind-grupper, eller *Jagdverbände* – fann han också i de nordiska länderna redan existerande antikommunistiska grupper, som delvis även hade krigserfarenhet.^{xvii}

Med tiden utbreddes organiseringen av stay behind-nätverk över hela väst- och sydeuropa, inklusive de neutrala länderna, den iberiska halvöns fascistiska diktaturer, samt Grekland och Turkiet. Det är inte bara det italienska nätverket som kopplats samman med terrordåd. I såväl Turkiet som Spanien, Portugal och Grekland var det natoleda nätverket tätt associerat med regimernas ibland ytterst blodiga repression och i Portugals fall även med kolonialkrig.^{xviii} Det finns också misstankar om medverkan i franska OAS terror i det tidiga sextiotalets Frankrike (vilket ledde till att NATO-högkvarteret 1966 på de Gaulles order måste flytta från Paris till Bryssel)^{xix}, liksom i de belgiska Brabantmassakrerna, som skördade 28 dödsoffer i en serie attacker i utkanterna av Bryssel 1983-85. Stay Behind har även kopplats till bombattentatet mot Oktoberfesten i München 1980 (13 döda, 213 skadade)^{xx}, de israeliska dödspatrullerna efter attentatet mot de olympiska spelen i München 1972^{xxi} och – det är naturligtvis

obestyrkt – till mordet på Olof Palme.^{xxii} Avslöjandet av Fältmanual 30-31B vållade viss uppmärksamhet 1990. Den manualen kan beskrivas som den felande länken mellan NSC 10/2s krigiska metoder i öst och fredliga i väst, eftersom den detaljerat beskriver principerna för terrorism avsedd att destabilisera demokratiska stater, för att därigenom driva igenom drastiska säkerhetsåtgärder och avdemokratisering. Som det uttrycktes i dokumentets fjärde kapitel:

Det kan hända, att regeringarna i det vänskapligt sinnade landet visar passivitet eller obeslutsamhet inför den kommunistiska eller kommunistinspirerade subversionen, att de inte reagerar med lämplig kraft på underrättelsetjänstens förutsägelser, vilka levererats via USAs organisationer (...) I dessa fall måste den amerikanska arméns underrättelsetjänst förbereda medel för att genomföra extraordinära åtgärder och övertyga det vänskapligt sinnade landets offentlighet om att faran är verklig och att det är nödvändigt att genomföra motaktioner.^{xxiii}

Inget original har hittats av handlingen, enbart italienska översättningar, och bland annat därför har misstankar om att manualen är en KGB-förfalskning inte helt kunnat avvisas.^{xxiv}

Avslöjandena i början av nittioalet ledde bara i tre fall till offentliga utredningar – trots att Europaparlamentet i en resolution krävde en fullständig redovisning.^{xxv} NATO vägrar fortfarande att bekräfta ens existensen av de hemliga väpnade nätverken och även flera europeiska stater har valt att begränsa kommentarerna till allra minsta möjliga.^{xxvi}

Sveaborg

Den svenska stay-behindrörelsen har sitt ursprung i en granatgrop på Hangöfronten, där svenska frivilliga i den finska armén den 3 augusti 1941 samlades för att bilda en kamratförening.^{xxvii} Den föreningen, Sveaborg, var en underavdelning till nazistpartiet Svensk-socialistisk samling, även kallat Lindholms-nazisterna efter ledaren Sven-Olof Lindholm. Förutom frontavdelningen, som av allt att döma omfattat drygt två hundra av den svenska frivilligbataljonens sju hundra man, och sammanlagt under kriget omfattade mellan 300 och 400 personer, förfogade Sveaborg över både en veteranorganisation och en avdelning

för tysklandssvenskar och Waffen-SS-frivilliga. Dessutom övertog Sveaborg från hösten 1941 partiets ”frontavdelningar”, slagskämpar organiserade efter exempel från det tyska nazistpartiets SA-förband. Som mest fanns det 1943 30 sådana avdelningar.^{xxviii} Redan vid den tidpunkten hade Otto Hallberg, organisationens förste ledare och även i fortsättningen partiledningens man i styrelsen, börjat umgås med tankar om hur partiet och dess medlemmar skulle överleva freden, och den sovjetiska ockupation som då verkade vara en inte otänkbar konsekvens av krigshändelserna.^{xxix} Fram till krigsslutet och något år därefter verkar hans aktiviteter huvudsakligen ha kanaliserats genom partiet och dess tidning *Den svenske folksocialisten*, som han redigerade. Rapporter från säkerhetspolisens informatörer visar att han försökte bromsa ansträngningarna att gömma och smuggla vidare flyende nazister undan den allierade rättvisan, eftersom han var rädd att sådana aktiviteter skulle leda till att polisen uppmärksammade partiet mer än nödvändigt. Först 1947-48 verkar hans ansträngningar att bilda den så kallade ”räddningsrörelsen” ha fått fast form och de närmaste åren reste han runt i Sverige och träffade både finlandsveteraner och andra personer som rekommenderats som pålitliga antikommunister.

Hallberg var inte ensam om sina ansträngningar. Majoren Anders Grafström hade varit kompanichef i Hallbergs kompani vid Hangö, därefter länk till den finska och tyska underrättelsetjänsten i norra Finland och Norge och fungerade i april 1945 i egenskap av militärattaché i Oslo som en viktig länk när den tyska signalspaningsorganisationen smugglades in i Sverige undan britterna (vilka svensk militär ansåg arbeta alltför tätt tillsammans med sina allierade Sovjetunionen). Tillsammans med försvarsstabschefen Carl August Ehrensvärd var han även med och utarbetade noggranna planer för en svensk intervention i Danmark – föranledd framförallt av rädsla för att den kommunistiska delen av motståndsrörelsen skulle tvinga fram ett närmande till Sovjetunionen. Efter hemkomsten från Oslo hade han fått i uppdrag att inleda planeringen av en svensk motståndsrörelse, som skulle kunna träda i aktion om Sovjetunionen helt eller delvis ockuperade Sverige. Projektet verkar inte ha kommit

igång på allvar förrän 1949, och meningen var att kunskapen om det skulle hållas inom en mycket sluten krets. Där ingick förutom Grafström, även Ehrensvärd (sedan 1947 arméchef), och hans efterträdare som försvarsstabschef Nils ”Stora Bullret” Swedlund (som utsågs till ÖB 1951), samt chefen för den hemliga underrättelsetjänsten Thede Palm. Det finns uppgifter om att socialministern Eije Mossberg ska ha varit inblandad i början, men belägg finns bara för att Tage Erlander och några av hans försvarsministrar visste om projektet.^{xxx} Detta innebar inte att aktiviteterna var en väl bevarad hemlighet. De personer som Grafström rekryterade härrörde nämligen, liksom han själv, ur den svenska frivilligbataljonen. Några av dem hade även en bakgrund i tyska Waffen-SS. Det handlade med andra ord om den ideologiskt ganska slutna krets där även Otto Hallberg verkade och mycket riktigt dröjde det inte länge innan de båda grupperingarna trasslat in sig i varandra. I maj 1950 skrev säkerhetspolisen i en promemoria, där ett nytt namn dök upp:

Såväl vid besöket den 12/5 som den 19/5 1950 nämnde Somberg om [sic] att före detta finlandsfrivilliga och frivilliga i Waffen-SS ev skulle sammanföras i ett militärt förband, som i ett visst krisläge skulle stå till svenska krigsmaktens förfogande. Ett liknande förband skulle ev uppsättas bland krigstjänstdugliga balter i Sverige. Förslag härom har för 6 à 7 veckor sedan diskuterats av ”sekr Jonsson” i svenska frivilligkåren och major Gravström [sic] i försvarsstaben. Somberg hade ”fått i uppdrag” – av vem lämnade han inget svar på – att uppgöra en förteckning över före detta svenska frivilliga i Finland och Tyskland som kunde ifrågakomma i sådant förband. Därvid skulle kriminella element som [...] givetvis icke komma ifråga. Förteckningen, som beräknades komma att upptaga 150 à 200 namn, skulle sedan granskas av militär myndighet.^{xxxi}

Vapenteknikern Ingemar Somberg hade för sin del en gedigen bakgrund i Waffen-SS 1943-44, och hade återvänt med flyktingströmmen från Estland i oktober 1944. Han var även medlem i Svensk-socialistisk samling, men gick ur strax efter hemkomsten. Hans vittnesmål utlöste viss aktivitet hos säkerhetspolisen, som säkert insåg riskerna med en så lösmynt medlem i ett hemligt kommando. Somberg

mottogs åter den 8 juli samma år, och luftade då allmänt omfattade farhågor angående vad som skulle ske med säkerhetspolisens register över frivilliga på den tyska och finska sidan i händelse av en sovjetisk ockupation. Han lät vidare meddela att Grafström fått den utlovade listan, men ännu inte lämnat något besked om hur projektet skulle fortsätta, trots att han lovat att göra så.^{xxxii} Försvarsstaben hade för den skull inte släppt kontakten. Den 19 september samma år meddelade dess säkerhetsavdelning att Somberg med flera observerats när de träffats på ett kafé vid Skanstull i Stockholm, innan de satte sig i en buss ut till Dalarö för att bedriva ”partisanövningar”.^{xxxiii} Senare på hösten, den 27 oktober, var det istället vapenbrodern Elis Höglund som hörde av sig och bad om ett samtal, för säkerhets skull på hans arbetsplats. Nu hade verksamheten blivit mer avancerad:

Sedan kort tid tillbaka existerar här en organisation, som är kommunistfientlig och har tagit som sin uppgift att dels upptäcka kommunisters och kommunistageters 5:e kolonnverksamhet här i landet och dels att förbereda sig för gerillakrig för den händelse ryssarna ockupera vårt land.^{xxxiv}

Förnyad kontakt med militärledningen hade nu tagits med hjälp av riksdagsmannen James Dickson, och för polisens del, menade Höglund, vore en lämplig lösning ”att några polismän inträdde som medlemmar i organisationen och följde dess utbyggnad och verksamhet”.^{xxxv} Det är svårt att säga om så blev fallet, men i början av december rapporterade en ”fullt tillförlitlig källa” från ett möte i ett klubbhus i Enskede. Avsikten med mötet var uppenbarligen att värva ytterligare medlemmar till rörelsen. En person vid namn ”Johnson (?)” uppmanade de närvarande att lämna sina värnpliktsnummer och upplyste dessutom några av dem om att de ”vid kontroll på försvarsstaben befunnits icke lämpliga, varför dessa meddelades att de icke voro önskvärda medlemmar”:

Samtidigt härmed förklarade Johnson, att det fordrades absolut tystnad om företaget, men att detta icke iakttagits och han uttryckte sitt stora missnöje över att det ”läckt” på vissa håll. Sålunda hade han vid samtal med

Grafström på försvarsstaben fått uppgift om att polisen kände till organisationen vilket Grafström förklarar sig missnöjd med.^{xxxvi}

Två hemvärnsmän, som efter mötet fått nog av organisationen, infann sig några dagar senare hos säkerhetspolisen och fyllde i ytterligare detaljer. Organisatoriskt skulle gruppen delas upp i två delar:

För norra plutonen utsågs som chef en person vid namn Pinnér eller något liknande samt för södra plutonen en person vid namn Persson (f d kapten i Waffen SS). Speciella organisationsdetaljer skulle handläggas av förenämnde Ullman, Wallin (f d Waffen SS-are) samt en person vid namn Bengtsson, kallas ”Ryssbengt”. På mötet hade även talats om övningar med utländska vapen. Om organisationen hade tillgång till dylika hade inte framgått, men [...] höllo dock för troligt att detta kanske kunde vara möjligt.^{xxxvii}

Lars Gyllenthal och Lennart Westberg har i sentida intervjuer med bland annat Höglund kunnat kartlägga hur den här organisationen uppkom:

Enligt Höglund deltog Anders Grafström m fl officerare i ett sammanträffande 1947 med Höglund och andra f d SS-frivilliga i Samfundet Manhems lokaler i Stockholm (då även Carl Ernfrid Carlberg var närvarande). Den tidigare kompanichefen i SS-divisionen ”Nordland”, Hans-Gösta Pehrsson, var enligt Höglund designerad som chef för det totalt svenska SS-veteraner som kontaktats av Försvarsstaben för att ingå i stay behind-rörelsen.^{xxxviii}

Även om säkerhetspolisen inte gjorde någon identifiering vid det här stadiet av utredningen kan vi lugnt utgå från att ovan nämnda Persson och Hans Gösta Pehrsson, som stred för Hitler ända fram till slaget om Berlin, är samma person, liksom att ”Pinnér” är identisk med Ragnar Linnér, Waffen-SS-man som deltog i förintelsekriget i Ukraina hösten 1941 (vilken för övrigt också han lyckades förråda rörelsen i samband med en rejäl fylla julen 1950).^{xxxix} Samma bakgrund hade även Erik Wallin.^{xl} Sällskapet Manhem var vid den här tiden väl känt som den

svenska centralen för de överlevande delarna av den nazistiska rörelsen över hela Europa. Carl Ernfrid Carlberg förblev ända till sin död i början av sextioalet en centralfigur inom den svenska nazismen^{xli} Oavsett vad man kan anse om de ideologiska preferenserna, kan det inte ha varit särskilt svårt att förutse att en hemlig militär enhet rekryterad ur ett sådant klientel skulle innebära en säkerhetsrisk. Vid säkerhetspolisens kontroll hos Grafström bekräftade denne också att rörelsen skulle upplösas, ”då det visat sig att den ej kan hållas hemlig. Uppgifter om densamma har framkommit icke blott till polisen utan även till andra håll.” Däremot bekräftade han att försöket var allvarligt menat: ”Meningen var annars att rörelsen skulle få vapen från arméstaben liksom även utbildning.”^{xlii}

Detta var dock bara början på de polisiära bekymren. I januari och februari rullades en liknade grupp, baserad i Karlskoga och på vapenindustrin i Bofors, upp.^{xliii} Den gruppen upplöstes på direkt order av Mossberg, som lät meddela den att ”om kommunisterna skulle få kännedom därom, skulle de komma att utnyttja detta i tid och otid”.^{xliv} Vid ett ytterligare Sombergskt besök i februari 1951 nämndes för första gången Hallberg, vilken sades ha ”gjort upp en lista på cirka 30 personer, som skulle bringas om livet vid krigstillfälle.”^{xlv} Samtidigt verkade Sombergs tidigt uttryckta farhågor om läckor inom säkerhetspolisen bekräftas i och med att såväl Höglund som den tidigare nämnde ”Johnson” - journalisten Sten Jonsson – även de började springa hos säkerhetspolisen med de mest fantastiska rykten om Somberg, delvis av otryckbart slag.^{xlvi} Försvarsstaben kunde vidare i maj 1951 överlämna ett avskrivet protokoll från styrelsen för Högerns ungdomsförbund i Stockholms län, vilka oroligt kunnat konstatera ”att en organiserad motståndsrörelse redan finnes, rekryterad huvudsakligen av 'svenska' f d SS-män och nazister. Om detta är den enda organiserade motståndsrörelse som finnes när det blir allvar, riskerar vi att sådana element tar ledningen i kampen mot ockupationsmakten.”^{xlvii}

Det dröjde sedan till augusti 1952, innan polisen nåddes av ytterligare nyheter om organisationen. Då var det en poliskonstapel, personligt bekant med Jonsson, som rapporterade att denne öppet propagerade för

nazismen. Konstapeln var orolig och återkom i mitten av september med en utförlig rapport från de samtal han haft med Jonsson. Denne hade där i detalj berättat om turerna kring den numer nedlagda tidigare organisationen. Nu hade han istället bestämt sig för att utbilda en mindre grupp, 6-7 man, som skulle läras att leda större formationer. Han berättade även att han den 24 september 1952 hade talat i tre timmar med Grafström och en överstelöjtnant om detta. Även Ehrensvärd hade lovat att komma till mötet men fått förhinder. Männerna hade kommit överens om att den här gången skulle man hålla på sina hemligheter. Grafström, som varit Jonssons kompanichef vid Hangöfronten, hade sedan flera gånger återkommit tillsammans med Erik Wallin, och bland annat berättat att han av den socialdemokratiske försvarsministern (1944-51) Allan Vougt fått veta att det var just motståndsrörelsedebaklet som hindrat Ehrensvärds utnämning till ÖB 1951. Jonsson hade vidare berättat om vapenförråd och möjligheter att illegalt komma över vapen. Det handlade inte om någon tebjudning:

För 3-4 år sedan skulle i stockholmstrakten kommunister ha likviderat nazister och nazister kommunister. Enligt Jonsson skulle för närvarande ett lik finnas vid Kärrtorpssjön och ett annat någonstans i Skarpnäck.^{xlviii}

Det finns inget som tyder på att säkerhetspolisen för den skull vidtalade våldsrörelsen, inte minst som konstapeln kunde konstatera att Jonsson ”i viss mån inverkar suggererande på dem med vilka han talar”.^{xlix} Efter ett ytterligare förhör dagen därpå och en rapport från november samma år, då Jonsson på Gustaf II Adolfsdagen i full finsk uniform skulle ha begett sig av till ett möte med Sveaborg, upphörde däremot rapporterna om Jonssons förhållanden.¹

En annan konstapel, den här gången i Solna, hade den 18 februari 1952 av en privatperson uppmärksamats på att en av hans grannar gjort ett försök att värva honom till en gerillaorganisation. Grannen hade vidare någonting stående invid sin radioapparat, som skulle kunna förklara de störningar som de boende upplevt i sändningarna under den senaste tiden. Anmälan föranledde viss övervakning, men först när ett brev

adresserat till försvarsminister Torsten Nilsson överlämnades i augusti samma år stod det klart vad saken gällde. Brevet var undertecknat av eldaren Sven-Olov Bejerstål och tjänstemannen Botvid Gravander, båda tidigare registrerade som svensksocialist respektive tysksympatisör.^{li} Båda hade vidare tidigare varit medlemmar i den nu upplösta grafströmska organisationen och försökte alltså istället förankra sitt projekt direkt hos försvarsministern – med vilken Gravander umgåtts i ungdomen. De hade i april 1952 även vänt sig till LO-ordföranden Axel Strand, vilken lovat att diskutera organisationen med, som en förtrolig meddelare uttryckte det, ”industripamparna i landet”. Men han lät även förstå att bistånd kunde fås hos USAs ambassad:

Till sist hade Strand nämnt, att amerikanarna hade en liknande organisation och att det fanns tjänstemän på amerikanska ambassaden, Stockholm, som voro insatta i en dylik organisations tillblivelse.^{lii}

Några veckor senare, den 15 oktober 1952, genomförde säkerhetspolisen en razzia och tog in samtliga tre huvudmän, samtidigt som deras lägenheter genomsöktes. De gripna berättade att de dragit sig ur Grafströms organisation någon tid efter ett sammanträffande med denne i mars 1951. Tillsammans med Gravander och byggnadsingenjören (och förre svensksocialisten) Greger Ullman hade de sedan dess samlat ett femtiotal medlemmar, och alltså upprepade gånger uppvaktat försvarsministern. Efter ett slutgiltigt, negativt besked från dennes sida hade de i oktober 1952 upplöst organisationen och bränt handlingarna. Dessförinnan hade de emellertid i mitten av augusti besökt USAs ambassad, och träffat militärattachén Frederick M. Sperry, vilken emellertid även han gett ett negativt besked i början av oktober.

Den Bejerstålska organisationen sågs av myndigheterna som relativt bagatellartad – trots att den alltså existerat i nästan ett år innan de felslagna försöken att legalisera den ens inletts. Organisationspråket var uttryckligen nazistiskt (”block”, ”banér”, ”storm”) och några av de upphittade flygbladen krigiska: ”Denna rörelse vi utgör, skall även

med vapen i hand förhindra kommunistiska kupp försök. D v s kupp försök, är lika med våldsmetoder mot det Svenska samhället och Staten.”^{liii} Förutom inköp av en mängd kartor verkar det emellertid inte som om de hunnit rusta för sina uppgifter. De beslagtagna medlemsförteckningarna upptar ett flertal före detta Waffen-SS-frivilliga inklusive Höglund, Wallin, H-G Pehrsson och Gösta Borg, men även Rickard af Ström, Bengt Rosmark och Bo Wikström.^{liv} Det får betraktas som oklart om dessa vid den här tiden verkligen räknade sig till Bejerstål-Gravander-Ullmans falang eller till Jonssons, eller någon alls, men det finns däremot inget som tyder på att Grafström längre var inkopplad på den här sidan av den splittrade gruppen. Det är inte heller klart hur försvarsstaben reagerade på försöket att kringgå deras man.

Hallberg

Den 8 maj 1952 fick försvarsstabens inrikesavdelning in en anmälan mot Otto Hallberg, som i sitt hem i Uppsala höll föreläsningar för elever vid Arméns underofficersskola. Anmälan ledde till de avlyssningsåtgärder som beskrevs i början av kapitlet.^{lv} Militären hade uppenbarligen en meddelare bland eleverna för den 13 maj lämnade militären över en utförlig rapport om Hallbergs förehavanden till polisen. Dagen därpå greps Hallberg men släpptes ett dygn senare efter förhör.^{lvi} Det skulle dröja till sent på hösten innan polisen slog till på allvar.

Den förseningen var föranledd av att en febril aktivitet utlösts på försvarsstaben. Den 12 maj kallades Grafström till försvarsstabschefen Rickard Åkerman. Denne bad honom att ta kontakt, inte direkt med Hallberg – det hade ju varit dumt med tanke på att man just satt säkerhetspolisen på honom – utan med hans förtrogne, den nazistiske ASEA-direktören Ragnar Liljeblad.^{lvii} Liljeblad, som samarbetat med Hallberg sedan flera år tillbaka, och redan 1948 eller 1949 varit i kontakt med USAs ambassad, hade i början av 1952 informerat Åkerman om Hallbergs organisation.^{lviii} Åkerman hade hänvisat Liljeblad till underrättelsechefen Thede Palm, men i övrigt enbart varit positivt inställd till projektet: ”Det är bra att det finns folk som tänker

på sådant. Fortsätt bara.” Därvid hade det tillsvidare stannat:

För Palm hade Liljeblad berättat om organisationens ändamål och planläggning. Palm hade uppgivit, att det fanns en officer, som skulle vara lämplig att kontakta i saken. Officern vistades dock vid tillfället i utlandet.^{lix}

Den avsedde officeren var just Grafström, och möjligen kan man tycka att även det lilla som Liljeblad meddelades om saken var väl mycket att förtälja en registrerad nazist. Grafström var nämligen inte på shoppingresa utan på jägarkurs hos US Rangers i Fort Benning utanför New York.^{lx} Någon vecka efter hemkomsten, den 9 maj 1952 kallades Grafström alltså till Åkerman. Försvarsstabschefen nämnde inget om den inledda förundersökningen utan höll sig till det han fått veta av Liljeblad. Tre dagar senare besökte Grafström Liljeblad i Västerås, och orienterades om motståndsrörelsen. Han fick veta att Hallberg arbetat med projektet sedan slutet av fyrtioalet, och med tiden skaffat sig en stor mängd kontakter över hela landet. Beväpning förekom inte – annat än i de i och för sig inte så få fall där medlemmarna antingen var yrkesmilitärer eller deltog i de frivilliga försvarsorganisationerna. Syftet med rörelsen var inte att förbereda partisanverksamhet utan snarare att om det blev nödvändigt kunna genomföra en massevakuering av samma slag som de baltiska motståndsrörelserna genomfört i samband med att Sovjetunionen drev ut de tyska styrkorna 1944-45.^{lxi} Vid fortsatta förhör av ett flertal medlemmar under sommaren och hösten framkom att Grafström även kontaktats direkt av en annan medlem, löjtnanten Paul Anders Lindström. Samtalet skulle ha ägt rum runt nyår:

Grafström förklarade, att man tänkt på den saken inom militärt ledande skikt, men Grafström var för övrigt vid tillfället mycket upptagen och det blev icke den ingående diskussion i saken som Lindström tänkt sig. Lindström har dock efter den tiden haft starka funderingar på att ställa sig till den rörelses förfogande, som han antager att försvarsstaben på ett eller annat sätt leder. Av Hallberg har nämligen Lindström upplysts om att Grafström skulle ha någon liknande organisation med tidigare medlemmar i Waffen-SS.^{lxii}

Samtidigt som säkerhetspolisen fortsatte sin övervakning i lagom mak, hade landsfogde Åke Pontén i Uppsala tagit på sig att agera som en ytterligare mellanhand. På hans inrådan skrev Hallberg en fyllig redogörelse för organisationens syfte, som Pontén sedan på egen hand vidarebefordrade både till försvarsstaben och till inrikesdepartementet (som då förestods av bondeförbundets ledare Gunnar Hedlund). Dessa åtgärder verkar ha gett extra energi åt Hallbergs redan väl tilltagna självförtroende, och samtidigt fördunklat hans verklighetssinne. Vid ett samtal med säkerhetspolisen i september 1952 pratade han vitt och brett om sina möjligheter att skaffa fram hemlig information från sina kontakter bland underofficerarna i Uppsala och konstaplarna på säkerhetspolisen. Hur välinformerad han faktiskt var framkom med all tydlighet genom hans redogörelser för både de Bejerstålska och de Grafströmska aktiviteterna. Det räckte inte med det:

Hallberg talar om, att han har en kontakt inom regeringskretsen. Han säger: ”Den här mannen är nästan bestämmande över Sköld och mycket mäktig. Mannen uttrycker sig om Sköld på följande sätt: ”Otto, jag kan mycket väl tala med Sköld, men han kommer att ha samma uppfattning, ja, samma ståndpunkt som jag har.”^{lxiii}

Därmed var det färdigt. I mitten av oktober rapporterade kommissarie Otto Danielsson att Hallberg smidde planer både på att ta över makten i Sverige (under förutsättning att ”regeringen kommer att spela en marionettregerings roll”), och på att bedriva underrättelseverksamhet.^{lxiv} Dagen därpå kallades Hallberg till förhör hos Pontén i Uppsala och anhölls omedelbart, den 15 oktober 1952. Fallet blev stort, och när han fem dagar senare släpptes var han en bruten man. Därom vittnar den ändlösa mängd av juridiskt spetsfundiga inlagor som följde i samband med förhandlingarna i rådhusrätten och hovrätten (i april respektive november 1953). Därom vittnar även hans fåfänga försök att instämma statsministern och den militära ledningen som försvarsvittnen.^{lxv} Det finns vad jag kan se inget som tyder på att någon av domstolarna försökt att sopa fallet under mattan. Beslutet att låta honom slippa undan togs redan innan

rättegången, i och med att han inte åtalades för olaga underrättelseverksamhet. Strafflagens 9:7, olaga kårverksamhet, var en alltför trubbig lag, och Hallbergs omfångsrika inlagor märkliga men i allmänhet ändamålsenliga. Rådhusrätten konstaterade helt enkelt att någon organisation inte förelegat:

Såvitt kunnat utrönas har förbindelse eller löfte av något slag icke avkrävts de vidtalade personerna, och någon lydnadsplikt har icke konstituerats. Ej heller har någon utbildning eller övning eller någon anskaffning av material eller förråd verkligen förekommit.^{lxvi}

Hovrätten underkände det resonemanget, och riktade istället in sig på sammanslutningens syfte. Men även om, som de anmärkte, ”sammanslutningen lätteligen kan komma i motsatsställning till statligt ledd verksamhet och därför icke är önskvärd ur allmän synpunkt” kunde det inte anses bevisat att avsikten med det hela skulle vara ett väpnat uppror.^{lxvii} Anmärkningen föranledde riksåklagaren att understödja ett överklagande till regeringen, som lät statspolisen och överbefälhavaren komma in med synpunkter. Försvarsstabschefen Rickard Åkerman, som svarade i ÖBs ställe, anförde enbart praktiska synpunkter:

Om en statligt ledd organisation av här ifrågavarande art skulle skapas samtidigt med en eller flera på enskilt initiativ bildade sådana, föreligger risk för konkurrens om bl a personal, tjänster, förnödenheter och verksamhetsområden. I gynnsammaste fall kunna verkningarna av en sådan konkurrens inskränka sig till en viss irritation och ett mindre effektivt utnyttjande av resurser och tillfällen, men man torde icke kunna bortse från, att den avgivna konkurrensen – i synnerhet om den kombineras med markerad olikhet i politisk uppfattning m m – kan leda till rivalitet och öppen konflikt. Risken härför torde bli avsevärd därest initiativtagaren till en icke statligt ledd verksamhet hyser planer på att utnyttja situationen för att främja sina egna, en viss grups eller en politisk riktningens intressen.^{lxviii}

Liksom statspolisintendenten – som tydligare markerade avstånd till Hallbergs politiska uppfattning – poängterade Åkerman även

infiltrationsriskerna med militära sammanslutningar skötta på amatörnivå, men det är svårt att komma undan ett allmänt intryck av sårad oskuld. Även om Hallberg sannolikt hela tiden hållit sig på sin kant var det ändå hela tiden i hans kretsar som militären bedrivit den egna rekyteringen. Det är lätt att se att en konkurrenssituation uppstod, men knappast på ideologiska grunder och av allt att döma hade Hallberg betydligt bättre än Grafström haft ordning på säkerhetsarbetet. Säkerhetspolisen kom fram till hans död 1968 att rikta onda ögat mot Hallberg, och det visade sig vid besiktningen av det hus där han legat död (i lunginflammation) i några veckor att någon brutit sig in och letat igenom hans arkiv.

Epilog

Det finns inga belägg för att den svenska militären efter 1952 försökt värva nazister till hemliga förband. Det finns å andra sidan mycket sparsamma uppgifter överhuvudtaget om vilka som sedermera kom att ingå i den hemliga armén. I samband med gripandet av Hallberg överlämnade försvarsstaben en bunt brev som Grafström mottagit från Sten Jonsson. Den kontakten var nu bruten, meddelades det, och Jonsson med flera hade ”rekommenderats att delta i frivillig befälsutbildning”.^{lxix} Ett sådant råd tyder ju inte på att militären var beredd att distansera sig från nazisterna, men det bör ha varit uppenbart vid det här laget att de tidigare försöken att bygga upp en svensk stay behind-organisation haft mer av pilsnerfilm än militärt skarpsinne över sig. Nazisterna gjorde sig omöjliga i militära kretsar genom sin egen klantighet, och det är sannolikt – man talar sällan om annat än sannolikheter i de här sammanhangen – ett viktigt skäl till att Sverige slapp den typ av skugglik högerextremistisk terror som kom att plåga flera andra länder (en helt annan sak är att det skulle dröja flera decennier innan insikten om att det över huvud taget inte var särskilt lyckat med nazister i militären gjorde allmänt insteg). Därför har kravet på en fullständig utredning av förhållandena inte heller varit särskilt högljudda i Sverige, och hemligheten kring den svenska hemliga armén kunde upprätthållas in på 1990-talet – om man nu bortser från Colbys avslöjande och delar av palmeutredningen. Den av

SAF och folkrörelserna ledda organisation som från mitten av femtiotalet växte fram under Thule(Skandia)direktören Alvar Lindencronas ledning har av allt att döma haft en annan karaktär. Den amerikanska organisation som möjligen existerade parallellt med denna hade sannolikt en mycket begränsad uppgift.^{lxx} Den lyckades åtminstone hålla sig hemlig för den breda allmänheten (när den blev känd för Sovjetunionen låter vi vara osagt, efter det tidiga femtiotalets krumbukter var den sovjetiska underrättelsetjänsten åtminstone väl varnad).

För den skull får man inte glömma bort att även den starkt naziinfluerade rörelse som började byggas upp under femtiotalets första år var sanktionerad av den högsta statsledningen (Tage Erlander) och bekostad av den ”fadderverksamhet” vid sidan av försvarsbudgeten som organiserades av Marcus Wallenberg under ÖB Nils Swedlunds överinseende.^{lxxi} Det betyder naturligtvis inte att rekryteringen av nazister var sanktionerad av – den inbitne antinazisten – Tage Erlander, utan vittnar istället om i vilken mån militären ännu styrde sig själv utan egentlig insyn från den politiska (läs: socialdemokratiska) makten.^{lxxii} Anders Grafström, ordförande i de finlandsfrivilligas veteranorganisation 1959-1979 och på sextiotalet chef för krigsskolan Karlberg, kvarstod liksom Palm i rörelsen som ledande figurer, åtminstone fram till sextiotalets slut.^{lxxiii} Med detta i åtanke är det svårt att svälja det socialdemokratiska ideologiska försvaret för IB under 1970-talet och framåt, som bålverk mot en kommunistisk rörelse, lika hänsynslös som den nazistiska.^{lxxiv}

- i Förhör med Eriksson i Svea Hovrätt, B 436/53 Aktbil. 8, 23; 53, 14; 20, RA.
- ii P 3646, SÄPO-arkivet, Förundersökningsprotokoll, 63-2, RA.
- iii Svea Hovrätt, adm enheten, Till Svea Hovrätts arkiv 1988-04-11, i Svea Hovrätt, B 436/53, RA.
- iv Oscar Hedin, *The Sveaborg and the Stay-Behind – the plans for resistance in Sweden against a Soviet occupation during the Cold War*, opubl. B-uppsats, statsvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet, vt 1995, 8.
- v Det dröjde dock till 2003 innan processen avslutades, med upphävandet av en 24-årig fängelsedom för mordet på en journalist som varit på väg att avslöja myndigheternas inblandning i mordet på Aldo Moro, Daniele Ganser, *NATO's Secret Armies, Operation Gladio and terrorism in Western Europe*, London/New York 2005a, 10.
- vi Ganser, 2005a, 74.
- vii Ganser, 2005a, 76-83.
- viii Daniele Ganser, "Terrorism in Western Europe: An approach to NATO's secret stay-behind armies", i *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, Nr. 1 (2005b), 90.
- ix Thede Palm, *Några studier till T-kontorets historia*, Stockholm 1999, 81.
- x Ganser, 2005, 214-5; 220-1.
- xi Markus Perner, "Fremde Heere West – Gladio in Europa", i *Gladio, Die geheime Terrororganisation der NATO* (Jens Mecklenburg red.), Berlin 1997, 17.
- xii Perner, 1997, 17-8.
- xiii Ganser, 2005a, 1-2; 28.
- xiv Ganser, 2005a, 45-6.
- xv 99th Batallion (separate) US Army, <http://www.nuav.net/USA.html> 29/6 2006. Rypegruppen ska den 2 maj 1945 ha avrättat fem tyska krigsfångar, som dessförinnan tvingats gräva sina egna gravar.
- xvi William Colby & Peter Forbath, *Honorable Men, My life in the CIA*, New York 1978. Kapitlet hette, lite oegentligt eftersom Colby ju i själva verket var officer med uppgiften att organisera hemliga militära enheter, *A Scandinavian Spy*.
- xvii John Prados, *Lost Crusader: The secret wars of CIA director William Colby*, Oxford 2003, 47-9.
- xviii Ganser, 2005a, 107-24; 212-44. Den portugisiska avdelningen, som missledande kallades Aginter Press, deltog även i USA-ledda massakrer i Guatemala, Chile och Argentina. I praktiken blev portugiserna en föregångare till dagens privata uthyrningsfirmor för legosoldater.
- xix Ganser, 2005a, 96-8.
- xx Ganser, 2005a, 206-7.
- xxi Olaf Goebel, "Gladio in der Bundesrepublik", i *Gladio, Der geheime Terrororganisation der NATO* (Jens Mecklenburg red.), Berlin 1997, 80-1. Jan-Erik Smilden, "Mossads draps-sentral var i Oslo", *Dagbladet* 27/1 1996.
- xxii Richard Basset, *Times*, 24/7 1990; Paddy Agnew, *Irish Times* 24/7 1990; Göran Beckerus, "Falskt spår gav NATO skulden", *DN* 28/4 1992; Ola Tunander, "The uneasy imbrication of nation-state and NATO, The case of Sweden", i *Cooperation and Conflict* vol. 34:2 (1999), 195-6.
- xxiii Goebel, 1997, 54.
- xxiv Goebel, 1997, 54-5. Se även Gansers diskussion i intervjun *Gladio explique-t-il 9/11? - Une interview du Dr. Daniele Ganser*, publicerad av den franska tidskriften *dedefensa* 21/12 2005. En engelsk översättning finns tillgänglig (2006-08-15) på http://www.dedefensa.org/article.php?art_id=2277, 5; samt Per Henrik Hansens recension av Gansers bok i *The Journal of Intelligence History* 5:1 (2005) <http://www.intelligence-history.org/jih/reviews-5-1.html> (2006-08-15), 8.
- xxv European Parliament 22/11 1990, *Joint resolution on the Gladio affair replacing B3-2021, 2058, 2068, 2078 and 2087/90*.
- xxvi För en detaljerad redogörelse för hur regeringar och internationella institutioner reagerade på avslöjandet av de hemliga nätverken, se Ganser, 2005a, 15-37. Sverige hör inte till de länder som utrett nätverken. De nämns som hastigast i neutralitetspolitikkommissionens betänkande från 1994, som ändå lyckades skrapa ihop ett ganska omfattningsrikt och delvis fortfarande hemligstämplat källmaterial genom att intervjua en rad av de personer som på olika sätt haft med saken att göra. Jag har inför arbetet med den här artikeln begärt ut resterande material från regeringen Reinfeldt, men med undantag av en handfull ytterligare (och i sammanhanget ointressanta) sidor fick jag nej på den begäran. Säkerhetstjänstkommissionen, som la fram sitt betänkande 2002, hade därvidlag sämre förutsättningar. I båda fallen konstateras det att stay behind-nätverken bara är intressanta i den mån de kan belysa de båda kommissionernas huvudobjekt, det vill säga det militära västsamarbetet respektive åsiktsregistreringen, och behandlingen blir därefter. Se *SOU 1994:11*, 271-5; 2002:87, 40; 543-50; 2002:92, 98; 247; 466-500; 2002:94, 45-9. Den av det socialdemokratiska partiet utgivna skriften *Vitbok*, författad av Enn Kokk, är egentligen intressantare, även om den parlamentariska sidan av saken även där berörs högst flyktigt. Se Enn Kokk, *Vitbok, Militärens hemliga nätverk i arbetarrörelsen*, Stockholm 2001, 411-484. Jag känner bara till ett enda akademiskt arbete i ämnet, Oscar Hedins B-uppsats *The Sveaborg and the Stay-Behind – the plans for resistance in Sweden against a Soviet occupation during the Cold War*, statsvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet, vt 1995. I övrigt finns de utförligaste redogörelserna, som så ofta i dessa sammanhang, på journalistiskt eller populärvetenskapligt håll. Se *DN* 18 och 21 december 1990 och 14 augusti 1991; Maj Wechselmann, *De bruna förbindelserna*, Stockholm 1995, 266-81; Thomas Kanger & Oscar Hedin, "Stay behind – hemliga armén", i *DN* 4 oktober 1998, Lars Gyllenthaal & Lennart Westberg, *Svenskar i Krig 1914-1945*, Stockholm 2004, Bosse Schön, *Hitlers svenska soldater*, Stockholm 2005, 314-6. Se även litteraturlösteckningen i Hedin, 1995.

- xxvii P 3646R, SÄPO-arkivet, Förhör med Andres Fredrik Falk 15/10 1952, 81-2, RA.
- xxviii Heléne Lööw, *Hakkorset och Wasakärven, En studie av nationalsocialismen i Sverige 1924-1950*, Göteborg 1990, 126-30.
- xxix Schön, 2005, 315.
- xxx Se not 150.
- xxxi P 6338, SÄPO-arkivet, 45, RA.
- xxxii P 5184, SÄPO-arkivet, 2, RA.
- xxxiii P 5184, SÄPO-arkivet, 2, PM 20/9 1950, RA.
- xxxiv P 5184, SÄPO-arkivet, 3, PM 28/10 1950, RA.
- xxxv Ibid.
- xxxvi P 5184, SÄPO-arkivet, 4, PM 9/12 1950, RA.
- xxxvii P 5184, SÄPO-arkivet, 7, PM 18/9 1950, RA.
- xxxviii Lars Gyllenthal & Lennart Westberg, *Svenskar i krig 1914-1945*, Stockholm 2004, 372 (n 5). Intervjun med Höglund genomfördes 4/10 2003.
- xxxix P 5184, SÄPO-arkivet, 10, RA.
- xl En förteckning över medlemmarna i organisationen, inlämnad av Somberg, finns i säkerhetspolisens akt, P 5184, SÄPO-arkivet, 59-50, RA. Se även PM 18/6 1951 i samma akt.
- xli Heléne Lööw, *Nazismen i Sverige 1924-1979, Pionjärerna, partierna, propagandan*, Stockholm 2004, 132-40.
- xlii P 5184, SÄPO-arkivet, 5, RA.
- xliii P 5184, SÄPO-arkivet, 39-16, RA.
- xliv P 5184, SÄPO-arkivet, PM 3 april 1951, 5, RA.
- xlvi P 5184, SÄPO-arkivet, 43-2, RA.
- xlvi P 5184, SÄPO-arkivet, 46-4, RA. Sombergs farhågor, 15-14.
- xlvi P 5184, SÄPO-arkivet, 49-8, RA.
- xlvi P 5184, SÄPO-arkivet, 76-3, PM 25/9 1952, RA.
- xlix Ibid. Grafström tillfrågades i oktober om sina kontakter med Jonsson, och hävdade då att han upprätthöll kontakten för "gammal vänskaps skull", sedan de militära planerna fallit. SÄPO-arkivet, F VIII g vol. 5, 149, RA
- l P 5184, SÄPO-arkivet, 77, PM 14/11 1952, RA.
- li P 5097, SÄPO-arkivet, PM 3/9 1952, RA
- lii P 5097, SÄPO-arkivet, PM 5/9 1952, RA.
- liii P 5098, SÄPO-arkivet, 14, RA.
- liv P 5099, SÄPO-arkivet, 44-35, RA.
- lv Svea Hovrätts arkiv B 436/53, aktbil. 26, RA.
- lvi P 3646, SÄPO-arkivet, 9-12, RA.
- lvii Liljeblad var ett elektrotekniskt geni och en av tillskyndarna bakom den svenska kärnkraften (och planerna på en svensk atombombstillverkning). Han var också en man med extremnationalistiska böjelser – 1934 fanns han med bland grundarna av stiftelsen Manhem. Dess stiftelseurkund finns i avskrift på: <http://www.tobiashubinette.se/sm.pdf#search=%22ragnar%20liljeblad%22> 2006-09-30.
- lviii Om Liljeblads kontakt med USAs ambassad, Hedin, 1995, 9. Jämför Thede Palms kommentar: "Andra fanns, som ville ställa oss under amerikansk/engelsk ledning på ett mycket tidigt stadium." Palm, 1999, 84.
- lix P 3646, SÄPO-arkivet, 15, RA
- lx Nils Swedlunds arkiv, vol. 5, VPM angående major Grafströms tjänstgöring i USA 6/3-10/4 1925, Krigsarkivet..
- lxi P 3646R, SÄPO-arkivet, 27-30, RA. Den 28 maj gav Hallberg en detaljerad redogörelse för rörelsens omfattning och syften. Det sammanlagda antalet kontaktade uppgavs till 1 200. Ibid. 36-41.
- lxii P 3646R, SÄPO-arkivet, 79, RA.
- lxiii P 3646S, SÄPO-arkivet, PM 25/9 1952 136-15, citat 116, RA. Det framkom senare att den avsedde personen var Gunnar Lange, statssekreterare i försvarsdepartementet, handelsminister från 1954. Hallberg hade också talat med statssekreteraren i inrikesdepartementet, Folke Thunborg: "I denna sak var han först negativt inställd men sedan jag varit upp och talat med honom, tror jag han ändrat åsikt och jag tror inte han gör så värst mycket motstånd. Han är inte positiv men mera passiv." Ibid, 116.
- lxiv P 5383 SÄPO-arkivet, lnr 2, PM av Otto Danielson 14/10 1952, RA.
- lxv Rättegångshandlingarna finns i sin helhet bevarade i Svea Hovrätts arkiv B 436/53, RA.
- lxvi Svea Hovrätts arkiv B 436/53, Rådhusrätten i Uppsala DB 131/53, 15/4 1953, RA.
- lxvii Svea Hovrätts arkiv, Svea Hovrätt B 436/53 11/11 1953, RA.
- lxviii Justitiedepartementet, hemliga arkivet, C1:3, dnr 1265 (1954) Fst till Konungen 22/6 1954; Statspolisintendenten till Konungen 14/6 1954, RA. Riksåklagaren framhöll vikten av att de framförda synpunkterna beaktades vid det då pågående arbetet på en samlad brottsbalk, men i övrigt fattades inget regeringsbeslut.
- lix Säkerhetspolisen F VIII g, Föreningar och sammanslutningar. Politiska sammanslutningar och möten, Vol. 5, 149, Fst/In Det I Sten Geijer till Åke Hasselrot 21/10 1952, SÄPOs arkiv, Rikspolisstyrelsen.
- lxx Så tolkar jag Palms kommentarer (Palm, 1999, 85): "Den organisation, som amerikanerna föreslog och behårt höll fast vid, skulle enligt min mening gå sönder. När jag efter mycket funderande kommit fram till detta, var jag beredd att lägga fram ett annat förslag. Det var alltså ett förslag, inte ett färdigt program, men det var nytt. Mötet,

då jag tog upp detta, hölls troligen så sent som omkring 1960, och det möttes av en allmän och kraftig ovilja. En amerikansk deltagare, som jag kommit att lära känna ganska mycket, talade senare halvt privat om att 'på alla de ställen där de fått en organisation godkänd' gick denna efter de amerikanska linjerna. Han menade att mitt förslag kunde vara det bättre, men ingen skulle våga föreslå det nu och att vi i Sverige skulle få någonting som var specialgjort för oss var uteslutet. Jag skall nämna, att jag senare tog upp hela saken med Evang, men helt teoretiskt. Han hörde lugnt på och sade att han själv inte var nöjd med Norges del, men det gick inte att ändra." Evang, chef för den norska underrättelsetjänsten efter kriget, var gammal motståndsmän och stod förhållandevis långt till vänster (Palm var konservativ men sedan ungdomen vän med Tage Erlander). Det är inte orimligt att tänka sig att de båda spionchefernas oro bland annat hade att göra med vilka som rekryterats till organisationen. Just problemet att fel personer rekryteras till de hemliga tjänsterna är något som Palm flera gånger dröjer vid i sina anteckningar, och det är ingen hemlighet att han hade sina största problem med den gamle nazisten och USA-vännen Jan Rydström, chef för Öst-Ekonomiska byrån. En rimlig hypotes är att den amerikanska delen av organisationen begränsades till den rena hjälpen åt västallierade flygare. Jämför Kock, 2001, 74.

lxxi

Se Tage Erlanders dagbok 1 juni 1949: "Nothin var hos mig i måndags och berättade om sina planer på en partisanorganisation under krig. Tanken är sannolikt riktig. Jag hade den själv för många år sedan, när jag hörde hur den ryska partisanverksamheten fungerade. Men kanske man ändå överdriver denna typ av motstånd. Kriget avgörs säkerligen av andra faktorer."; 8 februari 1951: "Ehrens värds besök i dag var ur många synpunkter intressant. [...] E. hade den 20/6 49 fått mitt uppdrag att söka organisera en motståndsrörelse. När han fick uppdraget, hade Nothin motiverat det med, att E. hade representerat en motståndsvilja under kriget i motsats till många andra. Han hade som försvarsstabschef visat intresse för att organisera ett civilbefolkningens försvar under jorden och E. kunde med sannolikhet påräkna att bli överbefälhavare. Vilka statsministerns motiv var, hade E. icke haft något intresse av att utrona. Nu ansåg E. att han borde dra sig ur detta arbete. Skälen härtill vore: 1) Redan nu besvärligt, att arméchefen har hand om detta. Naturligare med försvarsstabschefen som har tillgång till underrättelsetjänsten. Möjligen överbefälhavaren. Swedlund hade tidigare varit föga övertygad om en motståndsrörelses möjligheter, men hade numera full förståelse för uppgiften. 2) De män som sattes att leda detta måste bäras upp av fullt förtroende. Efter vad E. hört under de senaste dagarna, motsvarade E. icke det kravet. Det hade uppgivits, att E. var svår att samarbeta med. En sådan person kunde ju icke gärna användas för en uppgift, där samarbetet var så viktigt och ömtåligt som här. Jag tog emot mitt brev, där jag gett honom uppdraget och sa allenast att jag icke vill varken till- eller avstyrka hans åtgärd. E. reste sig blixtnabbare än vad som kunde vara nyttigt för den giktbrutne fältherren och gick. Lämnade rummet heter det väl i Ehrens värdska sammanhang. Lämnade statsministern som ett rov för stridiga känslor. Efter I kvart – sedan Zetterberg anmält sin Hajby-affär igen – ringde jag upp E. och sa honom: 1) Jag förstår att han hade föga intresse för mina motiv, när jag gav honom uppdraget, men i valet var mitt motiv angivet. Jag behövde en skicklig, kunnig, pålitlig man, intresserad för denna uppgift. Ingenting hade inträffat som kommit mig att tro att jag misstagit mej, när jag valde E. Samma motiv finns alljämt. Inga rubbningar. 2) De organisatoriska skälen som Ehrens värds anförde kunde jag icke bedöma. Men om de icke vore helt avgörande, ville jag gärna be honom än en gång överväga sin åtgärd. Jag såg gärna att han stannade. 3) Jag ville uttrycka min tacksamhet för det arbete, som utförts."; 16 april 1951: "Här har nu Nothin suttit i timme och haft åtskilligt att tala om. a) Kempe hade skänkt 100.000 kronor till Ehrens värds att användas till Lindencronas underjordiska motståndsrörelse. Gott och väl, bara inte Kempe tror, att det han stöder är något annat än en ren försvarsorganisation. Nothin hade talet vid honom om en hemlig underrättelsetjänst."; 22 december 1951: "Lindencrona har berättat om sina upplevelser i Amerika. Mycket nytt var det kanske inte. De enligt Lindencrona mycket framstående amerikaner han träffat har garanterat, att i Sverige gör amerikanerna intet försök att bygga upp en underjordisk rörelse, som skall uppträda under en rysk ockupation av Sverige. Man skulle ha avskrivit alla sådana planer. Man bedömde nu ryssarnas avsikter betydligt lugnare än för någon tid sedan. " *Tage Erlanders dagböcker* (Sven Erlander red.), Hedemora: Gidlund 2001 och senare.

lxxii

Tage Erlander lär ha känt till Grafströms inblandning, men inte vilka han värvade. Kommentaren vid Hallbergs gripande är rasande 29 maj 1952): I dag har Hedlund + Thunborg meddelat att polisen upptäckt att den gamle nazisten Hallberg har organiserat en hemlig motståndsrörelse avsedd att träda i funktion i det ögonblick Sverige bleve ockuperat av ryssarna Vid polisens undersökning av detta framkom att en major för den gamle stollen Liljeblad [armén?] berättat att det redan fanns en sådan organisation beordrad från högsta ort, finansierad av statsmedel, men så listigt att statsrevisorerna icke hade någon chans att ingripa! Jag sa Hedlund att Lindencrona omedelbart skulle underrättas. Det framkom under vår överläggning att numera ingen regeringsledamot tillhörde kommittén. Måste ändras, så mycket mer som jag efter den senaste budgetbehandlingen inte anser mig ha något ansvar för kommittén. Vidare meddelade jag Hedlund och Thunborg om att Nothin skaffat en donation på 100.000 kr till kommitténs verksamhet. Jag nämnde icke donatorns namn, men jag talade om att jag känt mig mycket obehagligt berörd. Jag kunde inte värja mig för misstanken att antingen Nothin eller Lindencrona pratat skit och ingivit ifrågasvarande direktör felaktiga föreställningar [om] vad man sysslade med. Pengarna hade av mej överlämnats till försvaret för försvarsändamål. Donationen sa jag ingenting om när jag senare informerade försvarsministern om det inträffade. Det visade sig, att han ingenting visste om hela skitet! Inte bra. Jag hade faktiskt förutsatt att Swedlund underrättat honom, på samma sätt som Vougt varit underrättad." (Grav accent i original. I det första fallet avses ett oläsbart ord, vilket jag utan att ha sett originalet istället skulle kunna gissa är "ASEA", alternativt något på "atom".) Erlander återkommer till Hallberg 1 september 1952: "Nothin kom i dag med en mycket mystisk historia. Den gamle nazisten Hallberg har spritt, att han släppts i våras på *min* order, trots att han var i färd med att bilda något som otäckt liknade väpnade kårer. Jag tog ögonblickligen upp Thulin, som meddelade att

undersökningen mot Hallberg alltjämt pågår och hade just för någon vecka sedan tagit en mycket allvarlig vändning. Thulin fick självfallet inga andra direktiv från mej än att med kraft gå vidare. Föreligger lagbrott skall inte fingrarna läggas emellan. Thulin hade ingen annan mening.” 4 september 1952: “Thulin har i dag redogjort för den Hallbergska historien. Det var som jag misstänkte: Hallberg har utarbetat en omständlig redogörelse för sin hemliga organisation. Den har han lämnat till landsfogde Pontén. Denne har varit nog oförnuftig att slå hemligstämpel på redogörelsen. Denna hemligstämpel använder nu Hallberg till att bevisa för sina trogna, att hans organisation är känd och godkänd av myndigheterna. Nu skall Pontén inte längre syssla med den här historien. Det blir i stället statspolisen som får fortsätta utredningen. I Hallbergs redogörelse fanns ett förslag om att man på högsta ort skulle godkänna eller auktorisera Hallbergs rörelse. Detta förslag framställde han tydligen, som gillat av oss. Nothins påpekande var i detta fall av utomordentligt värde.” 5 oktober 1951: “Föredragningen av Hallbergsaffären var verkligen mycket tröttande genom hans ideliga sönderbrytande av Danielssons föredragning.” 15 mars 1953: “Hedlund redogjorde idag för Lindencronas ovillighet att upplösa eller överföra sin hemliga försvarskommitté till vanliga försvarsorgan. Kanske man kan lösa det så att all materialanskaffning överflyttas, men dess verksamhet i övrigt bibehålles? Lindencrona hade talat om kontakter med Dulles. Vad är nu detta? Om det är [oläsligt].” 10 juni 1952: “Lindencrona, Geijer, Thede Palm, major Grafström, direktör Stenquist? Har lämnat Hedlund och mej en redogörelse för en motståndsrörelse, i den händelse Sverige skulle bli helt eller delvis ockuperat. Av denna redogörelse framgick det att arbetet bedrivits med stor skicklighet och att all försiktighet iakttagits. Lindencrona och Geijer ville absolut förhindra att verksamheten flyttades över till militären. Jag gav med mig, men vi skall åtminstone få ett kungabeslut på nämndens tillkallande. Vidare skall jag ta ett samtal med partiledarna, så att även de är orienterade. Synd att jag inte lyckades få det hela lagt hos militären.”; 13 oktober 1954: “[Gunnar] Heckscher hade till min förvåning, förskräckelse och förargelse velat ta kontakter med den hemliga motståndsrörelsen. Jag hade [varit?] mer än oförstående – betonat motståndsrörelsens tekniska karaktär o.s.v., men framförde i alla fall saken till Hedlund.” *Tage Erlanders dagböcker* (Sven Erlander red.), Hedemora: Gidlund 2001 och senare.

lxxiii

Den såpoakt som upprättades över hans förehavanden 1947 (HA 847/47) förstördes strax efter hans död , närmare bestämt den 29 maj 1980. Besked från säkerhetspolisen, AD 189-9786-06..

lxxiv

Den högerextremistiska delen av organisationen förbigås helt i Enn Kokks *Vitbok* (1999), där IBs demokratiskyddande funktion istället framhålls energiskt – men på ytterst bräckligt empiriskt underlag. Däremot är den strukturella likheten med Natos stay behindrörelser och med den tidiga, högerextremistiska delen uppenbar, på det viset att målsättningen var inte bara att motarbeta yttre hot (det vill säga Sovjetunionen) och dess stödtrupper (kommunistiska spioner), utan inte minst att bemöta den radikala vänsterns politiska hot mot den bestående samhällsordningen i allmänhet och socialdemokratien i synnerhet, jmf Kokk, 2001, 472-7; 480-1.

Texten ingår i antologin Brunt! Nationalistisk & nazistisk mobiliering i vår närmaste omvärld under efterkrigstiden (Mats Deland & Charles Westin red.), Atlas 2007